

بررسی تطبیقی اشتباه و آثار آن بر حقوق مدنی ایران و فرانسه

رضا فضلی^۱

احمد یوسفی صادق‌قلو^۲

تاریخ دریافت مقاله: 1399/12/17 تاریخ پذیرش نهایی: 1400/09/04

چکیده

مقاله حاضر به بررسی اشتباه در قانون ایران در حوزه حقوق خصوصی و تطبیق آن با توجه به آخرین تحولات صورت گرفته در سیستم حقوق کشور فرانسه می‌پردازد. یکی از روابطی که بین افراد وجود دارد روابط مدنی و شاخص‌ترین رابطه مدنی، عقود می‌باشد. اصول مربوط به اشتباه یکی از مهم‌ترین مباحث در عقود است چرا که در صورت بروز اشتباه در عقد سرنوشت آن ممکن است تحت تاثیر قرار گیرد. اشتباه تصور نادرست یا غیر دقیق از واقعیت در عنصرهای عمل حقوقی است که آثار متفاوتی را بر اراده دارا می‌باشد. در واقع اشتباه، خطا در شناخت و اعتقاد بر خلاف واقع با وجود اعتقاد جازم یا ظن قوی و صحت تصور و عمل و معادل مفهوم جهل مرکب است. اشتباه در حقوق فرانسه موجب بطلان مطلق یا بطلان نسبی می‌گردد به طوری که در حقوق ایران اشتباه در مواردی فاقد اثر و در مواردی موثر می‌باشد. با توجه به بررسی‌های انجام گرفته می‌توان نتیجه گرفت که نباید، استفاده از نظریات و تجربیات حقوق فرانسه منجر به نوشته‌های حقوقی مبهم گردد، چنانچه بعضی از حقوقدانان مفهوم بطلان نسبی در حقوق فرانسه را با عدم نفوذ در حقوق ایران در آمیخته اند همانند استفاده از واژه خلل در ماده ۲۰۱ قانون مدنی که به منظور بیان ضمانت اجرای اشتباه استفاده شده است. بررسی‌ها مبین اینست که در حقوق ایران اشتباه هیچ‌گاه باعث عدم نفوذ نمی‌شود زیرا فقدان رضا باعث عدم نفوذ و معیوب شدن رضا موجب خیار فسخ است و بطلان مطلق با از بین رفتن قصد محقق خواهد شد. بنابراین وظیفه حقوقدانان برقراری اصولی می‌باشد که در جهت استواری عقود عمل می‌نمایند همانند

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. rezafazli2010@yahoo.com

^۲ دکترای حقوق خصوصی، استادیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (استاد راهنما و نویسنده مسئول): a_yousefi_2005@yahoo.com

اصل لزوم و صحت و از طرف دیگر ضمانت اجراهایی مانند بطلان، فسخ و عدم نفوذ که مصالح افراد در مواجهه با این اصول، تضمین کننده باشد و به آشفتگی‌های موجود در این خصوص خاتمه دهد.

کلید واژه‌ها

اشتباه، عدم نفوذ، عیب اراده، بطلان مطلق، بطلان نسبی

مقدمه

قانون مدنی در شروط اساسی صحت معاملات، اشتباه را به عنوان یکی از عیوب رضا شناخته و در مواردی که بر اثر اشتباه، عقدی میان دو طرف بسته می‌شود، آن را باطل یا قابل فسخ شناخته است؛ مانند بایع که در هویت موضوع عقد اشتباه می‌کند و کتاب را به جای دفتر می‌فروشد. یا در عقد نکاح، زن با نظر به قرائن و اوضاع و احوال تصور می‌نماید که همسر آینده‌اش مهندس یا پزشک است و به این دلیل به ازدواج تن در می‌دهد. به هر ترتیب برای بررسی اشتباه در معاملات و قراردادهای تعریف شده در حقوق مدنی به ناچار باید به مواردی کلی پرداخته و تاثیر اشتباه را بر آن بررسی نماییم.

یکی از روابطی که بین افراد وجود دارد روابط مدنی و شاخص ترین رابطه مدنی، عقود می‌باشد. عقد را قانون مدنی عبارت می‌داند از این که یک یا چند نفر در مقابل یک یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آن‌ها باشد. در برخی عقود شخصیت طرفین مهم و در برخی دیگر شخصیت طرفین مهم نمی‌باشد. اشتباه نیز در قانون مدنی عبارت است از تصور خلاف واقع از امری. بنابراین قانون از اشتباه در عقود نخواهد گذشت مخصوصاً در عقودی چون صلح و نکاح که شخصیت طرفیت در آن بسار مهم است. زیرا فرد همسر خود را با توجه به یکسری معیارها و پارامترهای ذهنی خود انتخاب کرده و بنابراین به سراغ شخصی می‌رود که دارای آن معیارهای بخصوص بوده باشد پس در این حال اگر اشتباهی صورت گیرد، قانون از کسی که اشتباه کرده تا حدی حمایت می‌کند و اختیارات و ضمانت اجراهایی را برای او فراهم می‌کند که در قالب قاعده‌های حقوقی آورده می‌شود. همان‌طور که همه می‌دانیم خصیصه‌ای که قواعد حقوقی را از قواعد دیگر همچون قواعد اخلاقی جدا می‌سازد جنبه ضمانت اجرایی آن است.

ضمانت اجرا به دو نوع مدنی و جزایی تقسیم می‌شود و ضمانت اجرای روابط مدنی افراد طبعاً از نوع مدنی می‌باشد که عبارتند از: عدم نفوذ، بطلان و جبران خسارت. مثلاً ماده 199 قانون مدنی از شخصی که به اشتباه و در حالی که قالی خود را 6 متری فرض می‌کرده و آن را

فروخته در حالی که قالی 12 متری بوده حمایت کرده، معامله را غیر نافذ می‌شناسد. به هر روی اشتباه در برخی موارد به صحت عقد (در حالت کلی) خلل وارد آورده و آن را از حال ثبات و صحت خارج می‌سازد.

از نوآوری‌هایی که در این مقاله مد نظر قرار خواهد گرفت این است که ضمن بیان منطقی مفهوم اشتباه قراردادی اقسام آن اثر اشتباه بر هر کدام را با توجه به مبانی حقوق ایران و فرانسه تبیین کنیم و در در عین استفاده از نظریات و تجربیات حقوق فرانسه دچار تقلید غیرمنطقی نشویم زیرا تقلید ناشایست از نوشته‌های حقوق فرانسه باعث شده برخی مفهوم بطلان نسبی را در حقوق فرانسه با عدم نفوذ در حقوق ایران خلط کنند (جعفری لنگرودی، ۱۳۳۹: ۲۰۴) و یا اینکه بدون توجه به مبانی فقهی به صرف مشاهده کلمه نفوذ در دو ماده ۱۹۹ و ۲۰۰ ضمانت اجرای اشتباه را عدم نفوذ متصور شوند و یا پذیرش این نظر علاوه بر تعارض با مبانی فقهی در تحلیل سایر مواد قانون مدنی همچون ماده ۳۵۳ و ۷۶۳ دچار چالش جدی شویم (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۹: ۱۷۰) البته در برخی موارد نیز همانند ماده 201 اشتباه به صحت معامله خللی وارد نمی‌سازد مگر اینکه در شرایط خاص و تعریف شده باشد. لذا سوالی که در این تحقیق درصدد پاسخگویی به آن هستیم؛ ضمانت اجرای اشتباه موضوع عقد در قانون مدنی ایران بطلان است یا عدم نفوذ به معنای خاص آن؟

1- مفهوم اشتباه و بررسی اشتباهات موثر

اشتباه در حقوق ایران یک پدیده روانی و از عیوب اراده بوده که گاه مانع از تراضی می‌گردد؛ چراکه به دلیل برهم زدن مبانی قصد و رضا، اراده را معیوب نموده و اعتبار و نفوذ حقوقی عقد را از بین می‌برد که باید با توجه به درجه شدت و ضعف و تأثیری که اشتباه در هر امری از امور قرارداد از خود به جا می‌گذارد، ضمانت اجرای خاص و مناسب با موضوع، برای آن در نظر گرفت. اشتباه از ماده "شبه" به معنی "مثل و مانند" و جمع آن "اشباه" است. "شبهه" از مشتقات آن، به معنی "پوشیدگی کاری یا امری، یا شک و گمان در چیزی"، و جمع آن "شبهات" است. (عمید، 1362: 763) در تعریف حقوقی، "اشتباه" عبارات و جملات متعددی ارائه گردیده است از جمله: پندار نادرست از حقیقت و نمایش نادرست واقعیت در ذهن یا تصور خلاف واقع که در امور مادی و معنوی ممکن است، رخ دهد (کاتوزیان، 1364: 409).

حقوقدانان ایران و فرانسه در تعریف این کلمه تعابیر مختلفی دارند برخی (عدل، ۱۳۷۳: ۱۱۸) اشتباه را تصور غلط و باطل می‌دانند که شخص از امور یا اشیا پیدا می‌کند برخی دیگر تصور نادرست معامله کننده درباره یکی از ارکان و عناصر عقد را اشتباه قلمداد می‌کند (صفایی،

Weill et terre, 1979: ۸۷) در این تعریف هم چون برخی از نوشته‌های حقوقی فرانسه (318) اصطلاح اشتباه مقید به حوزه معاملات گردیده است به موجب یک تعریف مشابه در یکی از نوشته‌های حقوقی فرانسه (Qurliac, 1969: 132) اشتباه عبارت است از اعتقاد خلاف واقعی که در خصوص یکی از عناصر قرارداد واقع می‌شود برخی از حقوقدانان فرانسه (Starck, 1972: 412) وقوع اشتباه را مربوط به زمانی می‌دانند که یکی از طرفین قرارداد در هنگام تشکیل قرارداد در یکی از عناصر قرارداد مرتکب آن شده است.

«به نظر می‌رسد با توجه به مطالب ذکر شده اشتباه را می‌توان چنین تعریف کرد اشتباه عبارت است از اعتقاد نادرست یا غیردقیق از واقعیت در خصوص یکی از عناصر عمل حقوقی». کلمه اعتقاد به این علت است که شخص اشتباه کننده برخلاف شخص جاهل خالی الذهن نبوده بلکه تصویری دارد که البته مطابق واقع نیست و اصطلاح عمل حقوقی برای نشان دادن این حقیقت است که بحث اشتباه شامل ایقاعات نیز می‌باشد البته هر چند اشتباه در مسئولیت غیر قراردادی نیز می‌تواند مطرح باشد (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۹۵)

1-1. قلمرو اشتباه

در این رابطه ماده 199 قانون مدنی اشعار می‌دارد: «رضای حاصل در نتیجه اکراه یا اشتباه موجب نفوذ معامله نمی‌باشد.» هم چنین ماده 200 قانون مدنی اشعار می‌دارد: «اشتباه وقتی موجب نفوذ عدم معامله می‌باشد که مربوط به خود موضوع معامله باشد.» در این راستا باید به نکاتی چند اشاره کرد که عبارتند از:

- 1- اطلاق ماده 199 قانون مدنی در مورد رضای حاصل از اشتباه در ماده 200 مقید به اشتباه در خود موضوع معامله و شخصیت طرف شده است.
- 2- سوء تفاهم دو طرف درباره نوع عقد و موضوع آن مانع از توافق می‌باشد و در قلمرو اشتباه قرار نمی‌گیرد.
- 3- مقصود از خود موضوع معامله مجموعه اوصافی می‌باشد که در دید عرف صورت نوعی یا جنس مورد معامله می‌باشد یا دو طرف آن را وصف اساسی می‌دانند.
- 4- در مواردی که سوء تفاهم در مفاد ایجاب و قبول ایجاد می‌گردد و هرکدام از دو طرف عقد درباره مقصود دیگری در اشتباه می‌باشد تراضی واقع نشده و عقد بی‌گمان باطل می‌باشد. (کاتوزیان، 1381: 201)

به طور کلی بر طبق مفاد ماده 199 قانون مدنی هر جا که رضای طرفین در اثر اشتباه ایجاد شده باشد عقد ناشی از آن غیر نافذ می‌باشد. اما مواد 200 و 201 این اطلاق را از بین برده است، زیرا با آن که قانونگذار در مقام بیان اثر اشتباه می‌باشد، جز از اشتباه در خود موضوع معامله و شخصیت طرف معامله اسمی نمی‌برد (کاتوزیان، 1382: 88) بنابراین اشتباه در ارزش مورد معامله فقط به مغبون اختیار فسخ معامله را می‌دهد و هیچ گاه موجب عدم نفوذ یا بطلان آن نمی‌گردد. (مستفاد از ماده 416 قانون مدنی) و اشتباه در جهات و انگیزه‌های خاص را هیچ حقوقدانی موثر در عقد نمی‌بیند. اشتباه در جهت مشترک نیز در صورتی موثر می‌باشد که مربوط به موضوع معامله یا شخصیت طرف باشد. پس اشتباه در موضوع معامله و شخص طرف معامله باید مورد بررسی قرار گیرد. (چقامیرزا، 1396: 82)

2-1. اشتباه در خود موضوع معامله

اشتباه در مواد 199 و 200 و 201 قانون مدنی ایران و مواد 1110 و 1109 قانون مدنی فرانسه را داریم. ماده 1110 قانون مدنی بیان می‌دارد اشتباه فقط در دو مورد موجب بطلان نسبی که مفهوم نزدیک به عدم نفوذ در حقوق ایران دارد شناخته می‌شود یکی اشتباه در خود موضوع معامله و دیگری اشتباه در شخص طرف معامله در صورتی که تصور شخصیت او علت اصلی عقد باشد همین دو مورد در مواد 200 و 201 قانون مدنی ایران هم آمده است ماده 1110 قانون مدنی فرانسه چنین بیان می‌دارد که اشتباه هنگامی موجب بطلان نسبی قرار داد می‌باشد که مربوط به خود موضوع معامله باشد. راجع به کلمه Substance قانونگذار ایران آن را به خود ترجمه کرده است. (صفایی، 1375: 89) سه نظریه وجود دارد:

نظریه نوعی که بیان می‌دارد سوبستانس ماده‌ای می‌باشد که مورد معامله از آن ساخته می‌شود بنابراین نظریه نوعی دارای نتایج نامناسب و غیر عادلانه است مثلاً اگر تصور شود مورد معامله تماماً از طلاست در حالی که قسمت اعظم آن از مفرغ بوده و ضمناً کمی طلا داشته معامله صحیح است. بنابراین نظریه شخصی به وجود آمد که به اراده متعاملین توجه می‌کند. (موسوی، علی نژادی، 1396: 50)

نظریه شخصی توسط پوتیه در حقوق فرانسه وارد شد و اعلام کرد که اشتباه در صورت مربوط به سوبستانس می‌باشد راجع به وصفی در موضوع معامله باشد که متعاملین اساساً در نظر داشتند و بر اساس این نظریه در پاره‌ای موارد حکم به بطلان قرار داد می‌شود و در پاره‌ای موارد هم بطلان رد می‌شود. مثلاً اگر کسی ظرف مسی بخرد به تصور اینکه عتیقه می‌باشد حال آنکه ظرف ساخت جدید باشد. (Nicholas, 1982: 80-81)

بنابر نظریه نوعی چون اشتباهی در جنس موضوع رخ نداده معامله صحیح می‌باشد اما بنابر نظریه شخصی می‌توان به بطلان قرارداد حکم کرد و همچنین طبق این نظریه اگر ماده و جنس موضوع در نظر متعاملین اساسی نباشد اشتباه در آن طبق نظریه شخصی نباید موجب بطلان معامله تلقی شود فرض کنید که کسی می‌خواهد مبل قدیمی که از فلان هنرمند می‌باشد بخرد و تصور می‌کند از چوب گردوست در حالی که چوب دیگری می‌باشد این معامله صحیح می‌باشد چون وصف اساسی در اینجا قدمت و انتساب به هنرمند معین می‌باشد نه جنس معین. (شعاریان، 1391: 85)

بعضی از حقوقدانان فرانسه (Aubry et rau, 1902: 433) نظریه ثالثی را که مختلط و واسطه میان نظریه نوعی محض و نظریه شخصی محض می‌باشد را پذیرفته‌اند. به موجب این نظریه سرنوشت قرارداد تابع فکر شخصی یکی از متعاملین نیست بلکه معیار اشتباه فکر عمومی و عرف و عادت می‌باشد ابری کلمه سوبستانس را چنین تفسیر کرد که اگر اشتباه در وصفی روی دهد که عرفاً اساسی می‌باشد و عموماً معامله کننده را به انجام معامله وا می‌دهد این اشتباه موجب بطلان نسبی می‌باشد.

ماده 200 قانون مدنی اعلام می‌دارد: «اشتباه وقتی موجب عدم نفوذ معامله است که مربوط به خود موضوع معامله باشد.» افزودن قید خود بر موضوع معامله نشانه آن می‌باشد که قانونگذار به نوعی ویژه از اشتباه در موضوع نظر دارد و هر اشتباه را که درباره موضوع تملیک یا تعهد رخ دهد در نفوذ معامله موثر نمی‌داند. پس، باید در جستجوی مفهوم خود موضوع معامله بود و اوصاف اصلی آن را از اوصاف فرعی آن تمیز داد. (اسدی، 1388: 15)

1-2-1. اشتباه ناشی از پندار غلط خود شخص

گاهی اوقات خود شخص معامله کننده به اشتباه، یک تصور غلطی از مورد معامله در ذهن خود دارد مثلاً، شخصی اتومبیلی را می‌خرد به تصور اینکه مدل 1976 در حالی که مدل آن 1966 می‌باشد؛ اگر این اشتباه که ناشی از پندار غلط خریدار می‌باشد وارد قلمرو توافق طرفین شده باشد آن گاه، این اشتباه ضمانت اجرا دارد و گر نه ضمانت اجرا نخواهد داشت، چرا که اغراض و دواعی طرفین مادامی که وارد قلمرو معامله نشده، نمی‌تواند تأثیری در صحت عقد داشته باشد. (شایگان، 1396: 161)

1-2-2. اشتباه ناشی از تدلیس غیر

اشتباه، عیب اراده است و در حقیقت، هر گاه تصور نادرست شخص از یک شیء باعث شود

که در اراده او تأثیر بگذارد و این اشتباه مؤثر در عقد باشد، موجب بطلان یا عدم نفوذ عقد می‌گردد. در قانون مدنی ایران، تدلیس درزمره خیارات آمده و برای فریب خورده، حق فسخ قایل شده است. معنای آن این است که تدلیس درزمره عیوب رضا به شمار نمی‌آید و تدلیس طرف مقابل تأثیری در نفوذ عقد ندارد، و فقط به فریب خورده حق فسخ می‌دهد (شایگان، 1396: 162)

3-1. اشتباه در شخص طرف معامله

در مورد اشتباه در مورد شخص طرف قرارداد اشتباه در دو مورد موجب بطلان نسبی قرارداد شناخته شده است 1- اشتباه در خود موضوع 2- اشتباه در شخص طرف قرارداد در صورتی که تصور شخص علت اصلی عقد باشد. ماده 1110 قانون مدنی فرانسه اشتباه در شخص طرف قرارداد رو تبیین کرده و می‌گه اشتباه هنگامی که فقط مربوط به شخص طرف قرارداد باشد علت بطلان نیست مگر اینکه تصور این شخص علت اصلی عقد باشد. ماده ۲۰۱ قانون مدنی در حقوق ایران اشتباه در شخص طرف قرارداد را پیش‌بینی کرده که به موجب آن اشتباه در شخص طرف به صحت معامله خللی وارد نمی‌آورد مگر در مواردی که شخصیت طرف علت عمده عقد باشد. اجمال موجود در واژه خلل در این ماده موجب اختلاف نظر شده و این اجمال به سادگی بر مبنای ماده 762 ق.م قابل حل است. با توجه به اینکه صلح یک عقد مسامحه ای است و شخصیت طرف علت عمده این عقد است خلل به معنای بطلان خواهد بود. (صفایی، 1351: 111 و شهیدی، 1390: 167).

ماده ۲۰۱ به ظاهر از بند دوم ماده 1110 قانون مدنی فرانسه گرفته شده است و مانند این ماده اشتباه در شخص را فقط در مورد اینکه شخصیت طرف علت عمده عقد باشد در صحت قرارداد مؤثر دانسته است. در حقوق فرانسه اگر شخصیت طرف معامله عامل اصلی عقد نباشد در این صورت اشتباه در شخص به صحت معامله لطمه‌ای نمی‌زند. در مورد اشتباه در شخص طرف قرارداد اگر شخصیت طرف، عامل اصلی قرارداد و به تعبیر قانون مدنی علت عمده عقد باشد بدین معنی که معامله به لحاظ شخصیت طرف منعقد شده باشد اشتباه در شخص به صحت معامله لطمه می‌زند. اصولاً در قراردادهای غیر معوض و گاهی نیز در قراردادهای معوض مانند بیع نسبه و نیز در عقد نکاح شخصیت طرف علت عمده عقد می‌باشد و اشتباه در شخص در اینگونه قراردادها مؤثر می‌باشد (Flour, Aubert et savaux, 2002: 234).

اشتباه در هویت جسمی شخص اگر اتفاق بیفته در حقوق فرانسه موجب بطلان نسبی و در حقوق ایران موجب بطلان مطلق می‌شود ولی آقای دکتر صفایی می‌گویند که حقوق ایران صحیح تر می‌باشد زیرا اشتباه در هویت جسمی شخص به قدری مهم می‌باشد که توافق اراده را که اساس عقد می‌باشد از میان می‌برد نه اینکه فقط موجب معلول شدن اراده شود. (محسنی، قبولی درفشان، 1389: 251)

ضمانت اجرای اشتباه در اوصاف اساسی شخص در حقوق فرانسه و ایران یکسان نیست در حقوق فرانسه این اشتباه موجب بطلان نسبی می‌باشد و در حقوق ایران موجب خیار فسخ می‌باشد. (محسنی، 1386: 314)

فرق بین بطلان نسبی و قابلیت فسخ آن می‌باشد که در مورد اولی پس از صدور حکم به بطلان معامله کان لم یکن تلقی می‌شود و هیچگونه اثری بر آن بار نخواهد بود اما معامله قابل فسخ صحیح تلقی می‌شود و آثار خود را تا روز فسخ به بار خواهد آورد و فقط از روز فسخ می‌باشد که اثر قرارداد از میان می‌رود. (طالب احمدی، 1383: 146)

شاید بتوان تفاوت اصلی این دو اشتباه را هم با همین مسأله تبیین و توجیه کرد؛ با این بیان که اشتباه در موضوع معامله فارغ از نوع معامله همیشه مؤثر است، در حالی که اشتباه در شخص طرف معامله تنها در معاملاتی که شخصیت طرف معامله در آن‌ها علت عمده باشد مؤثر است به نظر می‌رسد اشتباه در هویت مادی ناظر به اشتباه در شخص است، در حالیکه اشتباه در وصف اساسی و نیز در هویت و وضع مدنی به اشتباه در شخصیت اشاره دارد. حکم ماده 201 اعم از اشتباه در شخص و اشتباه در شخصیت است. (شهیدی، 1377: 23)

4-1. اشتباه در نوع عمل حقوقی

در این حالت یکی از متعاقدين عقدي را قطع می‌نماید و دیگری عقد دیگری را اصلاً یکی هست تملیک مال خود را در قالب عقد بیع می‌نماید و دیگری قصد تملک آن را در قالب عقد هبه هر چند این نوع اشتباه فرضی نادر می‌باشد اما اتفاق افتاده است (Starck, 1972: 334). اشتباه در نوع عمل حقوقی موجب بطلان مطلق قرارداد می‌باشد و علت آن عدم وقوع مقصود و عدم قصد واقع است. حقوقدانان فرانسه نیز این مورد را موجب بطلان مطلق عقد دانسته و در شمار اشتباهات مانع می‌آورند.

5-1. اشتباه در ماهیت عقد

یکی دیگر از اموری که لازم می‌باشد اراده طرفین در آن موافق باشد ماهیت مورد معامله

می‌باشد. بدین معنی که هر یک از دو طرف همان موضوع را ارده کنند که طرف دیگر اراده می‌کند. در صورت عدم توافق اراده طرفین، معامله باطل خواهد بود. مانند آن که فروشنده، فروش یک قطعه فرش را به مبلغ معین اراده کرده باشد، ولی خریدار به تصور این که او یک تابلو نقاشی را می‌فروشد معامله را قبول کند، و یا در صورتی که فروشنده، فروش ظرفی که جنس آن از برنج می‌باشد را اراده می‌کند، در صورتی که خریدار به تصور این که از طلاست آن را می‌خرد. ضمناً قصد طرفین نه تنها در ماهیت عقد باید موافق باشد، بلکه در خصوصیات عقد (مطلق یا مشروط، منجز یا معلق بودن) نیز باید توافق داشته باشد، در غیر این صورت عقدی محقق نخواهد شد (شهیدی، 1382: 28).

6-1. اشتباه در انگیزه یا داعی

جهت قرارداد همان اهداف یا واسطه شخصی می‌باشد که متعاقد را بر انجام قرارداد بر می‌انگیزاند که در فقه به آن داعی نیز گفته می‌شود البته این اغراض به لحاظ شخصی بودن معمولاً وارد قلمرو تراضی نمی‌شوند و در قراردادهای مشابه نیز متفاوت هستند مثلاً شخصی منزلش را می‌فروشد تا با پول آن تجارت کند دیگری هدفش از فروش خانه پرداخت قروض و بدهی هایش می‌باشد بنابراین اشتباه در انگیزه یا در جهت قرارداد با اشتباه در جهت تعهد فرق می‌کند اولی فاقد اثر ولی دومی موجب بطلان قرارداد می‌باشد. (موسوی و همکاران، 1391: 190)

از انگیزه گاهی به جهت معامله هم تعبیر می‌شود هر چند که برخی از اساتید (شهیدی، 1382: 179) به نادرست اصطلاح جهت معامله را که معادل انگیزه است برای جهت یا علت نوعی یا جهت تعهد به کار برده اند. در قانون مدنی سه ماده 217 و 218 و 219 ذیل جهت معامله بحث شده است. ماده 217 که مهمترین آنها است می‌گوید جهت نامشروع تصریح شده در عقد باعث بطلان معامله می‌شود. دو ماده بعد به ترتیب مربوط به بطلان معامله صوری با قصد فرار از دین و تأمین اموال بدهکار گریزان از وفای به عهد است.

2- اشتباه در نکاح

خانواده کهن‌ترین و مهم‌ترین گروه انسانی می‌باشد تمایل جنسی زن و مرد و محبت فطری که پدر و مادر به فرزندان خود دارند، موجب شده است که خانواده به عنوان واحدی طبیعی و محترم، از دیرباز به وجود آید. اصل دهم قانون اساسی، نقش بنیادی خانواده را در حقوق نیز

اعلام می‌کند. در این اصل می‌خوانیم: «از آن جاکه خانواده واحد بنیادی جامعه اسلامی می‌باشد، همه قوانین و مقررات و برنامه ریزی‌های مربوط باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده، پاسداری از قداست آن و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد.» این اصل تنها تکلیف دو قوه قانونگذاری و اجرایی را درباره خانواده معین نمی‌کند، بلکه در بیان نظر قانونگذار به هنگام تفسیر قوانین و ایجاد رویه قضایی نیز موثر می‌باشد و هدف نظام حقوقی را درباره خانواده معین می‌کند. (کاتوزیان، 1382: 4) باید گفت خانواده قدیمی ترین گروه اجتماعی است چرا که یک گروه طبیعی می‌باشد که از آغاز زندگی بشر وجود داشته است. خانواده مهمترین گروه و هسته مرکزی اجتماع می‌باشد و نخستین اجتماعی می‌باشد که فرد در آن گام می‌نهد و اداب زندگی و اصول و رسوم اجتماعی و تعاون و از خودگذشتگی را در آن فرا می‌گیرد. در ضمن کسی که دارای خانواده می‌باشد در زندگی فعالیت‌های بیشتری از خود بروز داده و به تامین رفاه خانواده اهمیت بسیار زیادی می‌دهد.

نکاح یا ازدواج در قانون مدنی ایران و بسیاری از کشورهای دیگر از جمله فرانسه تعریف نگردیده است که این امر بیشتر به دلیل متنوع بودن آثار و نتایج نکاح و روشن نبودن ارکان و عناصر اصلی آن می‌باشد. معهذا در مورد نکاح می‌توان این تعاریف را ارائه داد:

نکاح عقدی می‌باشد که به موجب آن مرد و زن لاقلاً بر نفی محرومیت جنسی (مانند نکاح منقطع احیاناً) یا علاوه بر آن محرومیت به منظور تشکیل خانواده و زندگی مشترک خانوادگی، قانوناً با هم متحد می‌شوند (لنگرودی، 1381، 744) ضمن اینکه قانون مدنی تعریفی از نکاح نکرده و در همین اصطلاح ازدواج و زناشویی نیز استعمال می‌گردد.

نکاح در لغت به معنی ضم (پیوستن) است و در اصطلاح حقوقی می‌توان آن را چنین تعریف کرد: نکاح قراردادی می‌باشد که به موجب آن زن و مرد در زندگی با یکدیگر شریک و متحد گردیده و خانواده ای را تشکیل دهند (صفایی، 1381: 23) البته برخی عقیده دارند این تعریف زیاد جامع نمی‌باشد زیرا شامل نکاح متعه نمی‌گردد. در پاسخ به نظر این گروه می‌توان گفت در نکاح منقطع نیز هدف نوعی تشکیل خانواده می‌باشد و شرکت در زندگی و اتحاد زن و مرد به نحوی تحقق می‌یابد. اگرچه در ازدواج منقطع، خانواده متشکله در ارزش و استحکام همسنگ با خانواده ناشی از نکاح دائم نمی‌باشد و تعاون و همبستگی در خانواده ناشی از نکاح دائم بیشتر می‌باشد. (صفایی، 1381: 23)

برخی دیگر از اساتید گفته اند: نکاح رابطه ای حقوقی می‌باشد که به وسیله عقد بین زن و مرد حاصل می‌گردد و به آن‌ها حق می‌دهد که از یکدیگر تمتع جنسی ببرند. البته ایرادی که

بر این تعریف می‌توان گرفت آن است که تمتع جنسی جزو ماهیت نکاح نیست و بدون آن نیز نکاح می‌تواند تحقق پیدا کند؛ لذا نباید آن را در تعریف نکاح آورد. البته تمتع جنسی از مهم‌ترین اغراض نکاح می‌باشد و شاید مهم‌ترین هدفی می‌باشد که اشخاص را به عقد نکاح و می‌دارد ولی اغراض دیگری مانند توالد و تناسل و همکاری در زندگی نیز در نکاح وجود دارد ولی در عین حال هیچ یک از این اغراض جزو ماهیت نکاح نیست و بدون هریک از آن‌ها تحقق نکاح ممکن می‌باشد. برخی از حقوق‌دانان اسلامی نکاح را چنین تعریف کرده اند: نکاح عقدی می‌باشد که به هریک از زوجین حق استمتاع از دیگری را به وجوه مشروع می‌دهد. اگر استمتاع را در این تعریف به معنی عام و شامل هرگونه بهره‌گیری بدانییم تعریف مذکور بجا و قابل قبول می‌باشد. (قنبرپور و آیتی، 1392: 125)

از منظری دیگر و به‌طور کل ازدواج عقدی می‌باشد بین زن و مرد به منظور تشکیل خانواده و زندگی مشترک در قانون مدنی وقوع نکاح منوط به ایجاب و قبول به الفاظی می‌باشد که صریحاً دلالت بر قصد ازدواج نماید همچنین به نظر دکتر کاتوزیان نکاح عقدی می‌باشد که به موجب آن زن و مردی به منظور تشکیل خانواده و شرکت در زندگی با هم متحد می‌شوند و نکاح از عقودی می‌باشد که جنبه مالی و غیر مالی را داراست (کاتوزیان، 1382: 20)

در یک بیان کلی اشتباه تصور غلطی است که ممکن می‌باشد آدمی از چیزی داشته باشد و در مورد عقد نکاح، اشتباه تصور نادرستی است که یکی از زوجین در هویت جسمی یا در اوصاف طرف دیگر یا در مهر دارد. این اشتباهات برحسب اندازه و اهمیت و اندازه تاثیر آن‌ها در اراده دارای احکام متفاوتی است. گاهی اشتباه اراده را به کلی زائل می‌کند و موجب بطلان نکاح می‌شود و گاهی فقط حق فسخ به اشتباه کننده می‌دهد و گاهی نیز تاثیری در نکاح ندارد (صفایی، 1381، 42) برای روشن شدن مطلب ابتدا باید به بررسی اشتباه در هویت جسمی پرداخته، سپس اشتباه در اوصاف را بررسی کرده و در ضمن باید یادآور گردیم که اشتباه در مهر هیچ گونه تاثیری در اصل نکاح ندارد و فقط ممکن می‌باشد طبق قواعد عمومی معاملات در قرارداد مهر تاثیر داشته باشند.

با این که بیشتر آثار نکاح به وسیله قانون معین می‌گردد و زوجیت رابطه حقوقی خاصی می‌باشد که اشخاص نمی‌توانند شرایط و نظام آن را برهم بزنند، باید پذیرفت که به هر حال نکاح عقد بوده و باید شرایط اساسی عقود را دارا باشد. به طور کلی این شرایط عبارتند از:

قصد و رضای طرفین (اراده)، اهلیت، موضوع و جهت نکاح و اختلاف جنس

1-2. اختلاف در جنس

بطلان نکاح بین دو هم جنس از نتایج مستقیم این اصل بوده و ازدواج بین دو هم جنس ممنوع می‌باشد زیرا اختلاف جنس از شرایط اساسی نکاح بوده و نکاح بین دو هم جنس نمی‌تواند تحقق پیدا کند. این امر جزو بدیهیات حقوقی است و احتیاج به استدلال ندارد. معهدنا در تایید آن می‌توانیم به فقه اسلامی و عرف و عادت مسلم استناد و نیز بگوییم که ازدواج بین دو هم جنس برخلاف نظم عمومی و اخلاق حسنه می‌باشد و از این رو طبق ماده 975 قانون مدنی باطل می‌باشد و دادرسی نمی‌تواند به آن ترتیب اثر بدهد (لنگرودی، 1381: 499) هم چنین مواد 1035، 1059، 1067، 1122 و 1124 ق. مدنی نیز نشان‌گر آن است که نکاح فقط بین زن و مرد ممکن می‌باشد (صفایی، 1381، 40)

2-2. تاثیر اشتباه در جنسیت در سرنوشت نکاح

هرچند ماده صریحی در این باره وجود ندارد اما باید گفت در عمل و هنگامی که سردفتر بخواهد نکاحی را واقع و ثبت نماید برای احراز اختلاف جنس به شناسنامه طرفین رجوع می‌کند و در صورتی که شناسنامه حاکی از این اختلاف باشد می‌تواند عقد نکاح را جاری و آن را در دفتر رسمی ازدواج به ثبت برساند. در واقع اگر نکاح بین دو هم جنس بسته شود این نکاح بی‌شک باطل می‌باشد و ادعای اشتباه نیز در آن تاثیری ندارد، زیرا عقد ازدواج الزاما باید بین دو جنس مخالف صورت گیرد و ازدواج بین دو هم جنس و آمیزش جنسی میان آنان که تحت عنوان لواط (بین دو مرد) و مساحقه (بین دو زن) صورت می‌گیرد حرام و دارای کیفی‌های بسیار سنگین می‌باشد. به هر ترتیب ادعای اشتباه در جنسیت فرد مسموع نمی‌باشد و از بطلان ازدواج جلوگیری نمی‌کند. (قنبرپور، آیتی، 1392: 126)

3-2. اهلیت در ازدواج

دختر و پسر باید در هنگام ازدواج اهلیت داشته باشند. این که شرایط داشتن اهلیت چیست و اهلیت به چه معنا می‌باشد، بحثی می‌باشد که در این مقاله نمی‌گنجد و فقط به همین مقدار بسنده می‌کنیم که مجمع تشخیص مصلحت نظام در مقام رفع اختلاف بین مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان در خصوص سن ازدواج ماده واحده‌ای را تصویب کرده که اشعار می‌دارد: عقد نکاح دختر قبل از رسیدن به سن 13 سال شمسی و پسر قبل از رسیدن به سن 15 سال تمام شمسی به اذن ولی، به شرط رعایت مصلحت، با تشخیص دادگاه صالح منوط می‌باشد. (همان: 129)

2-4. موضوع و جهت نکاح

اساس عقد نکاح تشکیل خانواده و اتحاد زن و شوهر می‌باشد ولی به طور معمول توافق دیگری نیز در باب میزان مهریه انجام می‌گردد. در این گونه موارد باید جنبه‌های معنوی و انسانی عقد را از قرارداد راجع به مهر ممتاز ساخت و احکام آن دو را با هم مخلوط ننمود. (محبوبی منش، 1383: 72)

2-5. اشتباه در هویت مادی

این اشتباه که از آن به اشتباه در شخص طرف ازدواج هم تعبیر می‌گردد باعث بطلان عقد می‌شود. مثال بارز و روشن نیز این است که شخصی را به جای شخص دیگر اشتباه می‌گیرند. مثلاً مردی ایجاب نکاح را به مریم می‌دهد اما خواهر مریم قبول می‌کند (شهبازی، 1390: 45)

2-6. اشتباه در هویت مدنی

این اشتباه که از آن به اشتباه در وضعیت مدنی یا اشتباه در شخصیت طرف تعبیر می‌گردد نیز باعث بطلان نکاح است. نکته مهم این می‌باشد که شخص با شخصیت تفاوت دارد. شخص یعنی جسم (سر و دست و پا) و شخصیت یعنی مجموعه خصوصیات که یک شخص را از شخص دیگر جدا می‌کند. در این حالت دوم، شخص همان می‌باشد. یعنی اشتباهی در شخص رخ نداده است، ولی در شخصیت اشتباه شده است. یعنی یک شخص خودش را جای دیگری جا زده است. مثلاً یک نفر می‌آید و شناسنامه یک هنرپیشه معروفی را جعل می‌کند و به خانمی می‌گوید که من فلانی هستم (البته لزوماً نباید فرد معروفی باشد)، در این مورد و بعد از این که معلوم می‌شود او آن فرد مورد نظر نیست عقد باطل می‌باشد. (نظری، 1388: 34)

2-7. اشتباه در اوصاف

در این حالت شخص همان شخص می‌باشد و شخصیت هم همان شخصیتی که معرفی شده است، اما وصفی را گفته دارم که ندارد. مثلاً گفته پزشکم اما امپول زن است. در این حالت طرفی که اشتباه کرده حق فسخ دارد. همچنین باید گفت که در ماده 1128 قانون مدنی دو نوع شرط بیان شده است:

الف) شرط صریح: یعنی شرطی که طرف صراحتاً شرط را قید می‌کند.

ب) شرط تبانی: شرطی است که در عقد نمی‌گویند ولی بنای طرفین بر آن است. یعنی طرفین عقد را بر مبنای آن منعقد می‌کنند. به بیان دیگر به تعهداتی گویند که در مذاکرات

پیش از عقد به صورت مذاکره مقدماتی عقد بین متعاقدین مورد بحث واقع گردیده و در متن عقد اسمی از آن برده نشده است. به این شروط، شروط بنایی نیز می‌گویند (لنگرودی، 1381: 381) که قاضی شرط تبانی را بایستی از اوضاع و احوال و از عرف و به ویژه گفتگوهای قبل از عقد نکاح دریابد.

3- تقسیم اشتباه بر حسب اثر آن در حقوق ایران و فرانسه

اشتباه یا مؤثر است یا غیر مؤثر. اشتباه مؤثر هم خود به دو دسته تقسیم می‌شود. نخست اشتباه مانع تراضی و توافق و دوم اشتباه عیب رضایت. این تقسیم در واقع همان تقسیم اشتباه به اشتباه مهم و غیر مهم است. اشتباه غیر مهم در واقع بی اثر است همانطور که اشتباه بی اثر اهمیتی ندارد. در هر حال ما در سه بند ذیل به ترتیب به شرح مختصر اشتباه مانع، اشتباه عیب رضایت و اشتباه بی اثر می‌پردازیم.

3-1. اشتباه مانع

مواردی وجود دارد که اشتباه ارتكابی توسط طرفین قرارداد مانع تطابق و هماهنگی اراده‌های ایشان می‌گردد. این نوع اشتباه که معروف به اشتباه مانع است باعث بطلان مطلق قرارداد می‌گردد. در حقوق قدیم فرانسه اثر اشتباه محدود به بطلان مطلق نمی‌شود و بطلان نسبی را هم در برمی‌گرفت، همچنانکه در دکترین‌های جدید حقوق فرانسه، اشتباه دارای هر دو اثر فوق است. (Colin, 2002, 187)

اشتباه مانع خود شامل چندین نوع اشتباه می‌باشد. اشتباه راجع به ماهیت معامله، اشتباه راجع به ماهیت موضوع معامله و نیز اشتباه راجع به جهت تعهد از مهم‌ترین این اشتباهات هستند. البته هیچ معلوم نیست چرا عادتاً اشتباه راجع به شخص طرف معامله ذیل این دسته از اشتباهات ذکر نمی‌شود، چراکه به لحاظ منطق حقوقی هیچ فرقی میان این دو نوع اشتباه (اشتباه در شخص طرف معامله و موضوع معامله) از این جهت که هر دو می‌توانند مانع تحقق قرارداد گردند وجود ندارد. به همین جهت است که برخی مؤلفان به صراحت اشتباه در شخص طرف معامله را هم جزو اشتباه مانع آورده‌اند (Gabriel, 1993: 145) و لذا باید این رویه را حمل بر شایع‌تر بودن اشتباه در موضوع معامله کرد و اینکه مؤلفین فرانسوی هم در خصوص اشتباه مانع عادتاً به دو نوع اشتباه (اشتباه در ماهیت قرارداد و اشتباه در ماهیت موضوع قرارداد) به صورت فرضی و آموزشی می‌پردازند. (Flour, Aubert et savaux, 2002: 135)

2-3. اشتباه عیب رضایت

اغلب اوقات اشتباه از ناحیه یکی از طرفین رخ می‌دهد، به این صورت که او در برخی مسائل مورد انتظارش درخصوص عقد اشتباه می‌کند. حسب ماده 1110 قانون مدنی تنها وقتی اشتباه درخصوص خود موضوع معامله بطلان نسبی را به دنبال دارد که اشتباه اساسی باشد. از ذات شی عقلاً چنین فهمیده می‌شود که اشتباه باید دارای یک مشخصه تعیین کننده باشد، مشخصه ای که قربانی اشتباه آنرا به موضوع معامله نسبت می‌داده است (Savatier, 1974: 155).

درخصوص اشتباه در شخص طرف معامله هم خود متن قانون، ماده 1110، به علت عمده بودن شخصیت طرف معامله اشاره می‌کند. البته نباید این نوع اشتباه را به دو مورد مصرح در ماده 1110 قانون مدنی محدود کرد. برخی از اساتید بدون ذکر انواع این اشتباه بیان می‌دارند که این اشتباه اغلب در مورد یک عنصر اساسی عقد رخ می‌دهد و اغلب رضایت را مخدوش می‌کند. ایشان در ادامه ملاکی هم برای این نوع اشتباه بیان می‌دارند. ایشان می‌گویند این اشتباه رضایتی را ایجاد کرده و از بین برده است که اگر آن اشتباه نبود، آن رضایت (توافق) حاصل نشده و یا لاقلاً آن رضایت با شرایط کنونی داده نمی‌شد. (Dupichot, 1993: 30)

به طور کلی در حقوق فرانسه هر اشتباه مؤثری که مانع به وجود آمدن توافق و رضایت طرفین نباشد ولیکن در توافق و رضایت ایشان تأثیر منفی بگذارد، عیب رضایت و توافق محسوب می‌گردد و باعث بطلان نسبی می‌گردد. این اشتباه را نباید محدود به دو یا چند مورد خاص کرد، بلکه هر اشتباهی که در قصد و رضای طرفین تأثیر عمده داشته باشد باید به عنوان یک اشتباه اساسی در زمره این نوع اشتباه به حساب آورد.

3-3. بررسی اشتباهات غیر موثر

اشتباهی که هیچ تأثیری در قرارداد نداشته باشد اشتباه بی اثر یا غیر مهم نامیده می‌شود. اشتباه در اوصاف غیر اساسی موضوع معامله، انگیزه‌های محرک یکی از طرفین، شخصیت طرف معامله آنجایی که علت عمده نباشد، و به طور کلی هر اشتباهی که نه مانع تحقق یافتن رضایت باشد و نه به رضایت و توافق عیب و ایرادی وارد آورد، جزو این دسته از اشتباه به حساب می‌آید. تشخیص اشتباه بی‌اثر از اشتباه مانع، در حقوق فرانسه کار آسانی است ولیکن تشخیص این نوع اشتباه از اشتباه عیب رضایت اندکی سخت است. عمده ملاکی که برای تمیز این دو نوع اشتباه از یکدیگر ارائه شده است، ملاک اساسی و تعیین کننده بودن اشتباه است. اگر

اشتباه بی اثر به خاطر تدلیس طرف دیگر معامله، پدید بیاید از موجبات بی اعتبار شدن معامله به حساب می‌آید. (Savatier, 1974: 155)

اشتباه در خصوص قانون اگرچه نوعاً بی‌اثر است، لیکن گاهی مانع وجود توافق و رضایت می‌گردد (بطلان مطلق) و گاهی نیز رضایت را مورد خدشه و عیب قرار می‌دهد (بطلان نسبی) البته اشتباه واقع در آثار حقوقی قراردادهای به هیچ وجه نمی‌تواند مؤثر تلقی شود. (Flour, 2002, 141)

اساس تقسیم اشتباه در حقوق فرانسه بر مبنای آثار آن می‌باشد که میان اشتباه مانع و اشتباه عیب رضا تفکیک نمایند این تقسیم‌بندی مخصوصاً با آن تفسیری که فرانسویان می‌کنند قابل تطبیق با حقوق اسلامی نیست زیرا در حقوق فرانسه اشتباه مانع موجب بطلان مطلق و به موجب ماده ۱۱۱۷ قانون مدنی فرانسه اشتباه عیب رضا موجب بطلان نسبی قرارداد دانسته شده است. باید توجه داشت که به هر اشتباهی ولو جزئی نمی‌توان اهمیت داد و آن را مؤثر در قرارداد شمرد زیرا اشتباه زمانی می‌تواند مؤثر باشد که به نحوی صریح یا ضمنی وارد در قلمرو تراضی متعاقدین شود به همین جهت عمده اشتباهات غیر مهم و غیر مؤثر به شرح ذیل قابل ذکر است. (Borise, 1972: 413)

1-3-3. اشتباه در قانون

مسئله اشتباه در قانون یا اشتباه حکمی به خودی خود هیچ اثری بر قرارداد ندارد برای نمونه اشتباه در آثار قرارداد را هیچکس اشتباه مؤثر ندانسته است (Carbonnier, 2002: 142) اصلاً فلسفه پیش بینی عقود معین در قانون این است که طرفین بدون اینکه به تمام زوایای مسئله به پردازند فقط عنوانی از عناوین عقود معین را برگزینند در اینصورت قانونگذار خود آثار قرارداد را به تفصیل پیش بینی نموده است جهل به آثار مزبور یا اشتباه نسبت به آن هیچ تاثیری بر آن ندارد البته اگر در خصوص آثار اصلی ان اشتباه شده باشد قطعاً اشتباه مؤثر می‌باشد زیرا اشتباه موضوعی یا در نوع عقد می‌باشد (شهیدی، 1377: 207) و اثر آن نیز بوتان می‌باشد بنابراین اشتباه کمی به خودی خود تاثیری بر قرارداد ندارد مگر اینکه اشتباه مزبور منجر به اشتباه در موضوع قرارداد گردد.

2-3-3. اشتباه در انگیزه درونی

منظور از انگیزه‌های درونی اهداف با واسطه‌ای می‌باشد که هرچند در ترغیب شخص به انجام معامله موثر بوده و او را به انعقاد قرارداد رهنمون ساخته و کاملاً جنبه شخصی دارد که چنین اشتباهی اثری در قرارداد ندارد مثلاً اگر شخصی به رقم وجود خودنویس در جیبش به تصور گم شدن قلم دیگری می‌خرد (امامی، 1374: 33).

3-3-3. اشتباه در اوصاف فرعی به نحوی که وارد در قلمرو تراضی نشده باشد

به نظر می‌رسد اوصاف اشیا یا اشخاص بر دو دست است برخی از اوصاف اساسی می‌باشد به نحوی که تشکیل ماهیت یا هویت عرفی شیء یا شخص می‌باشد که اشتباه در آن سبب بطلان است. در حقوق فرانسه اشتباه در اوصاف فرعی به‌طور کلی بی‌تأثیر اعلام شده است. (Carbonnier, 2000: 100) به همین جهت در مواردی که اشتباه در اوصاف مزبور مهم به نظر می‌رسد با تفسیر گسترده و موسع از اوصاف اساسی، سعی دارند تا خلع مزبور را پر نمایند بنابراین راهکار حقوق ایران و فقه امامیه ترجیح دارد از این رو، که هم برای اشتباه در اوصاف اساسی، ضمانت اجرای بطلان پیش بینی کرده و هم برای اشتباه در اوصاف فرعی مذکور در قرارداد موجب حق فسخ برای اشتباه کننده در چارچوب بعضی اختیارات مانند خیار تخلف وصف و خیار عیب می‌شوند. (شهیدی، 1390: 169)

4-3-3. اشتباه در قیمت به نحوی که وارد در قلمرو تراضی نشده باشد

اشتباه در قیمت در حقوق ایران و فقه اسلامی تحت عنوان خیار غبن بحث می‌شود در حقوق فرانسه جز در موارد خاص اصولاً غبن عیب اراده تلقی نشده است این واقعیت مورد انتقاد برخی از حقوقدانان این کشور (Flour, Aubert et savaux, 2002: 142) قرار گرفته است. در این زمینه حقوق ایران و فقه امامیه بر حقوق فرانسه ترجیح دارد زیرا اشتباه در ارزش، معمولاً مهم بوده و توجه به قیمت، تعیین کننده می‌باشد. البته اشتباه مزبور وقتی موثر می‌باشد که به نحوی صریح یا ضمنی وارد قلمرو تراضی شود و یا لاقلاً به دلالت عرف، چنین وصفی تعادل ارزش عوضین جزء توافقات ضمنی طرفین تلقی گردد. به همین جهت می‌باشد که در فقه و حقوق ایران برای خیار غبن، شرط می‌دانند که غبن فاحش باشد و الا تفاوت قیمت قابل اغماض که هر فرد نسبت به آن مسامحه داشته باشد، هیچ اثری نخواهد داشت. (محسنی، 1386: 315)

3-3-5. اشتباه در محاسبه و ارقام

اشتباه در محاسبه و ارقام مثل اینکه در مقام محاسبه قیمت ۱۰ کیلو برنج که کیلویی هزار و ۲۰۰ تومان فروخته شده ۱۴ هزار تومان محاسبه و اعلام گردد بدیهی است این اشتباه باید تصحیح شود. این بحث در متون فقهی در باب بیع مباحه ای مطرح می‌شود چنانچه خریدار مباحه ای کالایی را بخرد و فروشنده در اعلام قیمت راس المال اشتباه کرده باشد موضوع از باب خطای در تطبیق می‌باشد و هیچ اثری ندارد. البته اشتباه در محاسبه مربوط به فرضی است که طرفین در قیمت مبنا با یکدیگر توافق داشته باشند مثلاً خریدار از فروشنده بپرسد که این کیسه بیست کیلویی چند؟ و فروشنده در ذهن خود محاسبه اشتباه نماید و به جای بیست هزار تومان، هجده هزار تومان را اعلام نماید و خریدار قبول نماید، بیع بر همان قیمت اظهار شده واقع می‌گردد. در اینصورت هرچند اشتباه صرف در معامله بی تاثیر است ولی محاسبه باید اصلاح شود. (Carbonnier, 2000: 102)

نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد مبنای اشتباه در حقوق ایران عیب اراده است اما بنا بر این که اشتباه قصد را از بین ببرد یا اینکه رضا را مخدوش سازد در موارد مختلف اشتباه، متفاوت خواهد بود. به این ترتیب اشتباهاتی که در خود موضوع معامله یا اوصاف اساسی آن رخ می‌دهد و نیز اشتباهاتی که در شخصیت طرف معامله هرگاه شخصیت وی علت عمده عقد باشد باعث می‌شوند که اساساً طرفین قصدی نداشته باشند که در واقع قاعده ما وقع لم یقصد و ما قصد لم یقع در این جا صدق می‌کند و در موارد اشتباهات مربوط به قیمت، اوصاف و خیارات مبنای اشتباه مخدوش بودن رضا می‌باشد. با توجه به بررسی‌های انجام گرفته از لحاظ مفهوم و آثار اشتباه در حقوق ایران و فرانسه آنچه قابل ذکر می‌باشد هماهنگی مبنای حقوق ایران و فقه امامیه می‌باشد و نباید با استفاده از نظرات و تجربیات حقوق فرانسه دچار تقلید ناشایست از نوشته‌های حقوق فرانسه شویم به طوری که باعث شده برخی حقوقدانان مفهوم بطلان نسبی (در حقوق فرانسه) را با عدم نفوذ (در حقوق ایران) خلط کنند، زیرا در حقوق ایران اشتباه هیچ گاه باعث عدم نفوذ نمی‌باشد. همچنین تفاوت ماده ۱۱۱۰ قانون مدنی فرانسه با ماده ۲۲۰ قانون مدنی ایران که به وضوح مشخص می‌شود که اشتباه در سوپستانس در حقوق فرانسه موجب بطلان نسبی می‌باشد در حالی که اشتباه در صورت عرفیه موضوع در حقوق ایران موجب بطلان مطلق می‌باشد و همچنین بر خلاف حقوق ایران با مقایسه ماده ۱۸۰ و ۱۱۱۰ قانون مدنی فرانسه این امر

مشخص می‌گردد که بین نکاح و سایر قراردادهایی که به لحاظ شخصیت طرف منعقد شده است فرق می‌گذارد. در مجموع احکام قانون درباره اثر اشتباه مبهم و متعارض می‌باشد و به نظر می‌رسد در مواد دیگر قانون مثل صلح و بیع می‌توان این تعارض را مشاهده کرد و در حقوق ایران نه تنها رویه قضایی بلکه دکترین حقوقی ما نیز نتوانسته بر سر آثار اشتباه به نتیجه قاطعی برسد که تقلید و اقتباس نادرست از حقوق غرب به ویژه فرانسه و مواد آشفته قانونی مانع بزرگی برای رسیدن به یک نظام جامع راجع به اشتباه می‌باشد.

ارائه پیشنهادات

تدوین کنندگان قانون مدنی ایران، قانون مزبور را از دو منبع اساسی، یکی حقوق امامیه و دیگری قانون مدنی فرانسه اقتباس نموده اند و توفیق چشمگیری داشته‌اند. تاثیر این دو منبع در قانون مدنی ما باعث شده تا مفسرین و اساتید حقوق در تفسیر بعضی از مواد قانون مدنی دچار مشکل گردند و در نتیجه برای تفسیر بعضی از مواد از مراجع مستقیم و دقیق به منابع حقوق اسلامی و حقوق فرانسه گریزی نباشد. لذا بهتر بود اصلاحگران قانون مدنی در قانون مدنی ایران تجدیدنظر نمایند. در این مهم از نقطه نظر استادان فن در طول بیش از نیم قرن در کلاس‌های درس یا نوشته‌ها و کنفرانس‌های علمی خود نقاط ضعف این مواد و راه‌حل‌های آن را بیان نموده‌اند بهره می‌گرفتند. لذا پیشنهاد می‌گردد احکام قانون درباره اثر اشتباه مبهم و متعارض، قانونگذار به یک وحدت و اقناع کامل برسد. از جمله مواردی که می‌توان در اصلاح و تکمیل مواد قانون مدنی اشاره کرد:

اشتباه به معنای اعتقاد نادرست از واقعیت در خصوص یکی از عناصر عمل حقوقی می‌باشد و اشتباه موضوعی در صورت داشتن شرایط به عنوان اشتباه موثر تلقی می‌شود ولی اشتباه حکمی در هر حال هیچ اثری در قرارداد ندارد. اشتباه هر گاه اساسی باشد باعث فقدان قصد در قرارداد می‌شود که در این موارد قرار داد به دلیل فقدان قصد انشا اساساً تشکیل نمی‌گردد و در مورد اشتباه غیر اساسی که موجب مخدوش شدن رضا می‌گردد طرف اشتباه کننده می‌تواند یکی از موارد حق فسخ قرارداد، حق تطبیق قرارداد و حق مطالبه خسارت را بکارگیرد. همچنین در نظر گرفتن ملاک حسن نیت در قانون مدنی (هر چند که از قوانین موضوعه دیگر قابل استنباط است) و اصول معاملات منصفانه همانند اصول حقوق قراردادهای در فرانسه که عدم رعایت حسن نیت را باعث می‌شود اشتباه اساسی تلقی گردد.

منابع

- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، ج4، انتشارات اسلامیة، چاپ 12، 1374
- اسدی، لیلا، آثار اشتباه در موضوع معامله، فصلنامه ندای صادق، شماره 15، 1388
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر؛ محشای قانون مدنی، ج. دوازدهم، کتابخانه گنج دانش، 1381
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر؛ ترمینولوژی حقوق، ج. دوازدهم، کتابخانه گنج دانش، 1381
- چقا میرزا، سونیا، تحلیل و بررسی ویژگی‌های بطلان در قراردادهای فصلنامه علمی، حقوقی قانون یار، 1396
- شایگان، علی، حقوق مدنی ایران، جلد اول، تهران: نشر مهرکلام، 1396
- شهبازی، حسین؛ جزوه پلی کپی حقوق مدنی، انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی تهران، 1390
- شهید اول، لمعه دمشقیه؛ ترجمه و تبیین علی شیروانی، جلد دوم، انتشارات دارالفکر، چاپ هفدهم، 1381
- شهیدی، مهدی؛ حقوق مدنی 3 تعهدات، نشر مجد، چاپ سوم، 1381
- شعاریان، ابراهیم، ثمن نامعین در قراردادهای پیش‌فروش موانع حقوقی و فقهی - راهکارها، مطالعات حقوقی معاصر، شماره 5، 1391
- صفایی، سید حسین - امامی، اسدالله؛ مختصر حقوق خانواده، نشر میزان، چاپ پنجم، 1381
- صفایی، سید حسین، اشتباه در شخص طرف قرار داد در حقوق ایران و فرانسه، پژوهشگاه علو انسانی و مطالعات فرهنگی، 1375
- طالب احمدی، حبیب، معاملات قابل ابطال در حقوق ایران، فصلنامه مدرس علوم انسانی، شماره 3، 1383
- قنبرپور، بهنام و آیتی، سید محمدرضا، بررسی فقهی و حقوقی شروط ناظر بر روابط جنسی، فصلنامه مبانی حقوق اسلامی، شماره 12، 1392
- عبادی، شیرین؛ حقوق زن در قوانین ایران، کتابخانه گنج دانش، چاپ اول، 1381
- عدل، مصطفی، حقوق مدنی، انتشارات بحر العلوم، تهران، 1373
- کاتوزیان، ناصر؛ حقوق مدنی خانواده، جلد اول، شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا، چ ششم، 1382

- کاتوزیان، ناصر؛ دوره مقدماتی حقوق مدنی (اعمال حقوقی قرارداد ایقاع)، شرکت سهامی انتشار با همکاری بهمن برنا. چ. هشتم، زمستان 1381
- کاتوزیان، ناصر؛ قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، نشر میزان، چ هفتم، زمستان 1381
- محسنی، سعید و درافشان، سید محمد مهدی مفهوم و آثار بطلان نسبی، فصلنامه دانش و توسعه، شماره 33، 1389
- محسنی، سعید، اشتباه در اوصاف شخصی طرف قرارداد در فقه امامیه، حقوق ایران و حقوق فرانسه، فصلنامه معارف اسلامی و حقوق، 1386
- محسنی، سعید، مفهوم اشتباه در شخص طرف قرارداد و تاثیر آن بر قرارداد، پژوهشنامه اندیشه‌های حقوقی، 1393
- موسوی، ابراهیم و علی نژاد، محسن، عقد صلح در مقام بیع، فصلنامه حقوقی قانون یار، 1396
- موسوی، سید فضل‌الله و همکاران، مطالعه تطبیقی اصول تفسیر قرارداد، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، شماره 1، 1391
- محبوبی منش، حسین، تغییرات اجتماعی ازدواج، تغییرات اجتماعی ازدواج، مطالعات راهبردی زنان، شماره 26، 1383
- نظری، ایراندخت، اشتباه در شخص طرف معامله، فصلنامه ندای صادق، شماره 16، 1388

- Aubry et Rau, Cours De Droit Civil Français, Paris, t. 4, 5e edition, 1902.
- Borise Starck, Droit civil; Les obligation, Librairie Technique, Paris, 1972.
- Barry Nicholas French law of contract contract London Buttwr worths 1982.
- Carbonnier, Jean, Droit civil (Les obligations), t. 4, Presses universitaires de France, Paris, 22e édition, janvier, 2000.
- Colin et Capitant et Julliot de la morandière, Précis de droit civil, op. cit, 2002
- Flour, Jacques et Aubert, Jean-Luc et Savaux, Éric, Les Obligations (L'acte Juridique), 2e edition, 2002.
- Gabriel Marty et Pierre Raynaud, Droit civil; Les obligations, op. cit, 1993.
- Jacques Dupichot, Le droit des obligations, Presses universitaires de France, 4e édition, Paris, Janvier 1993,
- Ourliac, Paul et J. de malafosse, Histoire Du Droit Privé (Les Obligations), Presses niversitaires de France, Paris, 2e édition, 1969
- René Savatier, La théorie des obligation, Dalloz, 3e édition, 1974.
- Starck, Borise, Droit Civil (Les Obligations), Librairie Technique, Paris, 1972.

- Weill, Alex et Terré, François, Droit Civil (Introduction Générale), Paris, Dalloz, 4e édition, 1979.